

Teorie sociální struktury a strukturně funkční analýza

LADISLAV HRZAL

Vysoká škola politická ÚV KSČ, Praha

SERGEJ I. POPOV

Vysoká škola stranická při ÚV KSSS, Moskva

Buržoazní sociologové věnují velkou pozornost problému sociální struktury buržoazní společnosti. Ve směsi a rozpornosti jejich výroků o dané otázce není těžké najít jednotný základ a společné cílové zaměření: popírání správnosti a pravdivosti marxistického učení o třídách a zkreslování skutečného rozmístění třídních sil a jejich boje v soudobé buržoazní společnosti. V konečném souhrnu jsou všechny koncepce a teorie o sociální struktuře kapitalismu pokusem zdůvodnit „třídní svět“ nebo „sociální partnerství“, dokázat, že v „industriální společnosti“ je třídní boj zbytečný, že se přežil.

Proti marxistickému pojetí *třídy* stavějí buržoazní sociologové pojmy *skupina* a *malá skupina*, které prý tvoří ústřední sociologické kategorie. Tak například R. König ve své práci *Soziologie* (Stuttgart 1958) píše, že podle F. Znanieckého pojem skupiny zaujal v současné sociologii to místo, které dříve náleželo pojmu společnost. Sám pak pokládá problematiku skupin za hlavní předmět sociologie. Avšak sami buržoazní sociologové jsou nuceni všimnout si dvojznačnosti a neurčitosti pojmu skupina i různých jeho vymezení. Uvedme si jednu z definic takzvané prvotní skupiny, jak se vžila v americké sociologii: „... prvotní skupina je jakýkoli počet osob, které se vzájemně ovlivňují při jednom bezprostředním setkání nebo častějších stycích, kdy každý člen skupiny má určitý dojem nebo vjem vyvolávaný každým dalším členem, aby mohl buď hned, nebo při pozdějším dotazování nějak reagovat na každého dalšího člena jako jednotlivce, třeba jen proto, aby si vzpomněl, že jiný člen byl také přítomen.“¹

Analyzujeme-li tuto definici, je na první pohled zřejmá její abstraktnost. Do takového určení je možné zahrnout nejrůznější styky a vztahy mezi lidmi, včetně zcela

náhodných a nevýznamných. Buržoazní sociologové nazývají skupinou rodinu, pracovní skupiny v podnicích, vojenské jednotky, kliky, tlupy, karetní společnosti atd. atd.

Dále je třeba si povšimnout subjektivně idealistického přístupu buržoazních sociologů k definici pojmu *skupina*. Co je ve skutečnosti kritériem skupiny? Dojem, vnímání každého člena skupiny, jeho schopnost vzpomínat si a poznávat další členy skupiny, tj. určité stavy vědomí.

Podle slov francouzského sociologa H. Théryho se tyto skupiny vytvářejí v soudobé společnosti zpravidla svobodnou volbou zainteresovaných osob. Sociální skupina je podle něho určitá kolektivní jednota, jejímž posláním je uskutečňování společné věci. Jako skupina se tato kolektivní jednota projevuje určitým chováním a snahou o určitou rovnováhu, v níž převládají síly dostředivé nad odstředivými.² Podle jeho názoru představuje soudobá společnost koordinovaný systém diferencovaných skupin a dnešní člověk je členem skupiny více než kdykoli v minulosti.

Théry tvrdí, že úkolem sociologa je: za prvé, odhalovat a zkoumat nové sociální skupiny. za druhé, organizovat „dialog“ mezi skupinami a sjednocovat je ve jménu „společných zájmů“. Domnívá se, že jeho koncepce pomůže odstranit sociální antagonismy, které jsou „západní společností“ vlastní.

Sociálně politické zaměření této koncepce nepotřebuje žádné další komentáře. Neobstojí ani po stránce teoretické. Jak poznamenal V. I. Lenin, až do doby Marxe a Engelse bylo pro sociology obtížné rozlišit ve složité spleti společenských jevů jevy důležité od nedůležitých, nedovedli ještě najít objektivní kritérium pro toto rozlišení. To byly kořeny subjektivismu v sociologii. Když K. Marx a B. Engels

¹ Citováno podle Becker, H. — Boskoff, A.: *Modern Sociological Theory in Continuity and Change*. New York 1957.

² Théry, H.: *Les groupes sociaux: forges vivres?* Paris 1964, s. 45.

určili výrobní vztahy jako strukturu společnosti, našli zcela objektivní kritérium pro odlišení podstatného a nutného od druhořadého a náhodného v nekonečném množství společenských souvislostí a vztahů. Marxismus přirozeně nepopírá, že ve společnosti, zejména v dnešní době, existují nejrůznější skupiny, v nichž se lidé sdružují. Jsou to politické strany, odbory, různé spolky a asociace, sportovní a jiné kluby apod.

Jsou však všechny tyto skupiny stejně důležité pro život společnosti? Buržoazní sociologové pokládají všechny skupiny za rovnocenný objekt sociologické analýzy. Marxismus určuje pouze základní, hlavní skupiny, na které se společnost rozpadá v určitých etapách svého vývoje. Lenin v polemice s buržoazní sociologií k pojmu skupina uvedl „...teorie třídního boje dovršuje, abych tak řekl, všeobecnou snahu sociologie — vysvětlovat, že elementy individuálnosti vznikají ze sociálních příčin. Nejen to: teorie třídního boje po prvé plní tuto snahu tak úplně a důsledně, že povyšuje sociologii na úroveň vědy. Toho bylo dosaženo matematickou definicí pojmu „skupina“. Sám o sobě je tento pojem ještě příliš neurčitý a libovolný: kritérium pro rozlišování »skupin« lze spatřovat jak v jevech náboženských a etnografických, tak politických, právních atd. Není pevného znaku, podle kterého by bylo možno v každé z těchto oblastí rozlišovat ty či ony „skupiny“. Teorie třídního boje však právě proto znamená ohromnou vymoženost vědy o společnosti, že naprosto přesně a jasně určuje metody definice, že individuální vyplývá ze sociálního. Za prvé, tato teorie vypracovala pojem *společenskoekonomické formace*... Za druhé, činy »živých osobností« v rámci každé takové společensko-ekonomické formace, činy naprosto odlišné a, zdálo by se, takové, že je nelze nijak uvést v soustavu, byly shrnuty a redukovány na činy skupin osobností, odlišujících se od sebe úlohou, kterou hrály v soustavě výrobních poměrů, a podmínkami výroby, a tudíž i podmínkami jejich životního postavení, zájmy, které byly určovány tímto postavením — krátce, na činy *tříd*, jejichž bojem byl určován vývoj společnosti.“³ Tyto velké skupiny lidí se nazývají třídy. Vzájemně se od sebe liší svým místem v his-

toricky vymezeném systému společenské výroby, svým vztahem k výrobním prostředkům, úlohou ve společenské organizaci práce, způsobem získávání společenského bohatství a svým podílem na něm.

Když buržoazní sociologové hovoří o nejrůznějších skupinách a skupinkách — až po milovníky koňaku a whisky — houběvnatě popírají existenci tříd v soudobé buržoazní společnosti a proti marxisticko-leninské teorii tříd a třídního boje stavějí nejrůznější pseudoteoretické surogáty. Nejrozšířenějším surogátem tohoto druhu je teorie sociální stratifikace a sociální mobility.

Podle tvrzení buržoazních sociologů se společnost nedělí na třídy v jejich marxistickém pojetí, nýbrž na zvláštní vrstvy neboli strata. Tento termín přejali z geologie, v níž se stratem rozumí vrstva geologické horniny. Sociální vrstvy neboli strata se v buržoazní sociologii někdy nazývají třídami, jindy kastami, statusy apod.

Podle jakých znaků se mají lidé zařazovat do určité vrstvy? Na tuto otázku nedávají buržoazní sociologové jednoznačnou odpověď. Jsou jednotni pouze v popírání skutečně vědeckého znaku pro dělení lidí — jejich vztahu k výrobním prostředkům. Buržoazní sociologové hlásají, že v „industriální společnosti“ pozbylo vlastnictví výrobních prostředků jakéhokoli významu. Proto je třeba hledat rozdíly mezi vrstvami někde jinde: v příjmech, ve stylu a způsobu života, v kulturní úrovni a vzdělání, v bydlení a oblekání atd. atd.

Někdy dělí společnost na jednotlivá strata podle jednoho z uvedených kritérií, jindy podle několika znaků. Vzniká tedy „stratifikace podle různých měřítek“, podle níž může týž člověk patřit zároveň k několika vrstvám nebo „třídám“. Podle názoru amerického sociologa S. Lipseta je možné vytvářet z lidí skupiny podle těchto znaků: povolání nebo druh práce, životní úroveň (spotřeba), společné sociální zájmy, politická moc. V souvislosti s tím mluví o existenci „zaměstnaneckých, spotřebitelských sociálních“ tříd a „mocenských“ tříd. Lipset vychází z psychologického subjektivního chápání společenských hů a nazývá třídou „společenskou vrstvu

³ Lenin, V. I.: *Spisy* I. Praha 1951. s. 426—8.

jedinců, kteří uznávají svou rovnocennost a pokládají se za intimní sdružení“.

Je pochopitelné, že na základě subjektivních znaků můžeme vymezit prakticky nekonečný počet „tříd“.

Když A. I. Gercen kritizoval klasifikační mánie svých současníků-scholastiků, říkal, že jsou schopni klasifikovat lidi podle galoší a knoflíků. K podobnému postoji se fakticky dostali někteří z buržoazních sociologů, např. ti, kteří považují nošení saka a kravaty za důkaz příslušnosti ke „střední třídě“, anebo ti, kdož se domnívají, že muže je možné nejlépe rozdělit na třídy podle toho, kolik vypijí.⁴

Naprostá zvláště panuje mezi buržoazními sociology také v otázce, kolik strat nebo tříd existuje. Schémata stratifikace užívaná v buržoazní sociologii zastírají pravý obraz třídní struktury buržoazní společnosti, její rozdělení na antagonistické třídy.

Za charakteristický rys společnosti rozdělené na strata považují buržoazní sociologové sociální mobilitu, kterou člení na horizontální a vertikální.

Horizontální mobilita znamená přemísťování lidí uvnitř vrstvy (např. změna pracoviště nebo bydliště). Vertikální mobilita znamená přemísťování z nižších vrstev do vyšších a naopak.

Buržoazní sociologové poznamenávají, že „systém stratifikace společnosti vcelku působí jako pramen nespokojenosti těch, kdož jsou na nižších stupních sociálního žebříčku, způsobuje tedy rozkol, avšak zároveň je hlavním mechanismem, jenž určuje lidi do různých funkcí a podněcuje je k plnění jejich rolí“.⁵

Teorie sociální mobility je vlastně předurčena k tomu, aby probouzela v nespokojených, kteří zaujímají nižší místo na sociálním žebříčku, myšlenku o možnosti postoupit výše, nahoru, probít se do vyšších vrstev neboli strat. Buržoazní sociologové tvrdí, že „západní společnost“ prý je společností „otevřenou“, pro niž je charakteristická vysoká vertikální mobilita. Podle nich existují v této společnosti „stejně možnosti pro všechny“, i čistič bot zde má reálnou naději stát se milionářem.

Propagandistický mýtus tohoto druhu podírají buržoazní sociologové „seriózními argumenty“. Ukazují, že existují sociál-

ní eskalátory nebo zdviže, jimiž je možno vyjet do horních poschodí budovy společnosti. Obvykle uvádějí šest takových „zdvižů“: 1. *Ekonomika* — každý prý může zbohatnout, může se stát milionářem nebo dokonce miliardářem. 2. *Politika* — je možné udělat politickou kariéru. 3. *Armáda* — připomíná se staré rčení, že každý voják nosí ve své torně maršálskou hůl. 4. *Církev* — také tady jsou šance proniknout mezi nejvyšší církevní hierarchii. 5. *Věda* — jde sice o málo vědecké působíště, pracovníě hodně náročné, i tady je však možné dostat se do popředí. 6. *Manželství* — jím je možné velmi snadno realizovat závatný výstup na vrchol společenské pyramidy.

Takto tedy přirovnávají buržoazní společnost k budově s výtahy, kterými neustále jezdí obyvatelé domu sem a tam, hlavně však zdola nahoru. Buržoazní sociologové používají i jiných obrazů. Společnost se podobá městskému autobusu, v kterém cestující nemají stálá, rezervovaná místa. Strata jsou místa v autobuse, na nichž střídavě sedí různí cestující. Tak se podle výkladu buržoazní sociologie ve společnosti s vysokou mobilitou oslabují, a dokonce mizí třídní konflikty. Ke společnostem tohoto charakteru počítají USA, NSR, Anglii a další státy monopolistického kapitálu.

Bylo by nesprávné popírat, že v buržoazní společnosti vůbec k mobilitě nedochází. Jistě existují možnosti pro postup do vyšších vrstev. V podstatě jde však o možnosti formální, abstraktní, ne-reálné. Ve skutečnosti pronikají do „špiček“ jen jednotlivci. Centralizace a koncentrace kapitálu omezuje počet mocných tohoto světa — monopolistické smetánky. Střední buržoazie a maloburžoazie se proletarizuje, rozmnohuje řady dělnické třídy. Sílí „nové střední vrstvy“ — zaměstnanci služeb a vědeckotechnický personál. Snižuje se počet farmářů. Zkrátka, v třídní struktuře kapitalistické společnosti probíhají sice neustálé změny, ne však toho druhu mobility, o němž mluví buržoazní sociologové — obhájci imperialismu.

Jednotliví buržoazní sociologové jsou nejednou nuceni přiznávat neudržitelnost koncepcí o vysoké mobilitě a „otevřené společnosti“. Například anglický sociolog

⁴ Semenov, B.: *Problema klassov i klassovoj borby v sovremennoj buržoaznoj sociologii*. Gospolitizdat 1959.

⁵ Lipset, S.: *Political Sociology*. In: R. K. Merton: *Sociology Today*. New York, Harper and Row 1965.

T. B. Bottomore ve své knize *Třídy v moderní společnosti* píše: „Důležitým specifickým rysem sociální mobility je, že se v podstatě projevuje mezi příbuznými společenskými vrstvami, například mezi nejvyššími vrstvami dělnické třídy a nejnižšími vrstvami střední třídy. Přechod představitelů dělnické třídy do vyšších tříd má v každé společnosti, a zejména v Anglii, omezený rozsah.“⁶ Bottomore oprávněně poznamenává, že existuje nejen „mobilita nahoru“, ale i „mobilita dolů“, ale právě té nevěnují sociologové potřebnou pozornost.

Výzkum složení sboru ředitelů velkých státních společností v Anglii Bottomorovi umožnil udělat závěr, že polovina z počtu ředitelů pochází z rodin, které mají úzké styky s obchodní sférou, a 40 % pochází z rodin pozemkových vlastníků. Analýza původu vyšších státních úředníků ukazuje, že pouze 3 % pocházejí z rodin polokvalifikovaných a nekvalifikovaných tělesně pracujících. Opíraje se o tato fakta, Bottomore prohlašuje: „Anglie má ještě velmi daleko k tomu, aby dosáhla rovnosti v možnostech získat vzdělání, a zůstává »nelítostnou«, »hierarchickou« společností.“⁷

O situaci v USA Bottomore poznamenává, že stupeň mobility tu není vyšší než v ostatních průmyslově vyspělých zemích a „koncentrace bohatství a příjmů v rukou neveliké hrstky lidí snad nikde nedosáhla takové nejzazší meze jako v Americe“.⁸

Mezi buržoazními sociology je velmi populární teorie elity a elitních vztahů ve společnosti.

Co můžeme rozumět pojmem elita? Tento pojem přešel do sociologie z biologie, v níž označuje nejlepší semena daného druhu nebo zvláště ušlechtilá plemena živočichů.

Ke společenské elitě počítají buržoazní sociologové všechny, kdož zastávají v určité oblasti — politické, administrativní, vojenské, vědecké, technické, hospodářské a kulturní — nejvyšší funkce. Proto mluví o politické, vojenské, vědecké apod. elitě. Elita je „smetánka společnosti“. Stavějí ji do protikladu k širokým masám lidu, k „šedé a nevýrazné tlupě slabého prů-

měru“, která se musí podřizovat vyvolené vedoucí vrstvě.

Z vědeckého hlediska se užívání pojmu „elita“ pro označování společenských jevů jeví jako neopodstatněné. Teorie elit ignoruje třídní vztahy a koneckonců ospravedlňuje sociální nerovnost a věčnost třídních přehrad.

Mnozí buržoazní sociologové zaujímají antidemokratické pozice. Mají obavy ze vzestupu aktivity širokých mas, domnívají se, že zvyšování úlohy mas v životě společnosti a jejich tlak na elitu ohrožuje normální fungování sociálního organismu a může vést k jeho zániku. Mezi buržoazními sociology jsou i takoví stoupenci teorie elity, kteří z buržoazně demokratických a liberálních pozic kritizují vládnoucí kapitalistické špičky. V širokých odborných kruzích je známa kniha pokrokového sociologa C. W. Milse *Mocenská elita*, který na bohatém materiálu dokazuje faktickou bezprávnost lidu v USA.

Za „mocenskou“ elitu Mills pokládá vedoucí velkých podniků, nejvyšší privilegované úředníky a vojenské kruhy. Po nich následuje „střední úroveň moci“. Základ sociální pyramidy tvoří bezprávný lid.

Mills píše: „Mocenská elita se skládá z politiků, národohospodářů a vojáků. V takto ustavené elitě však často panuje určité napětí: svorně postupují pouze v jistých shodných bodech a za jistých „kritických“ okolností...“

Z oněch tří společenských kruhů, které tvoří mocenskou elitu dneška, nejvíce profitují z její zvětšené moci vojenští představitelé — ačkoli i vedoucí činitelé korporací zřejmě upevnili své pozice v kruzích, které rozhodují o důležitých veřejných záležitostech.

To však neznamená, že se tyto tři složky „střídavě ujímají“ iniciativy; mechanismus mocenské elity totiž často není tak důmyslný, jak by z této skutečnosti vyplývalo. Někdy ovšem tomu tak je — např. když politikové, kteří myslí, že se mohou honosit prestižem generálů, shledávají, že zaň musí platit; nebo když během velkých krizí národohospodářů potřebují služby některého politika, který má bezpečnou pozici a zároveň přitahuje voliče. Dnes se podílejí všechny tři složky prakticky na

⁶ Bottomore, T. B.: *Classes in Modern Society*. London 1965.

⁷ Tamtéž, s. 33, 34.

⁸ Tamtéž, s. 37.

všech dalekosáhlých rozhodnutích. Která vede, záleží na „úkolech doby“, jak je stanoví elita. Právě v našich dnech se tyto úkoly soustřeďují kolem „obran“ a mezinárodních záležitostí. A tak, jak vidíme, vojenští představitelé si udržují nadvládu v dvojím smyslu: proto, že jsou významnými osobnostmi, a proto, že mají ideologii, jíž ospravedlňují svůj postup. Proto právě nyní můžeme snadno specifikovat jednotu i uspořádání mocenské elity se zřetelem k vojenské nadvládě.

Mocenská elita skutečně nabývá své dnešní podoby tím, že se do ní se vši rozhodnosti zařadili vojáci. Jejich přítomnost a jejich ideologie jsou nejdůležitější legitimací mocenské elity, kdykoli se mocenská elita potřebuje nějakou vykázat. Avšak tzv. „washingtonská vojenská klika“ se neskládá jen z vojáků ani není jen ve Washingtonu. Její členové jsou roztroušeni po celé zemi; je to koalice generálů v roli vysokých správních funkcionářů korporací, politiků, kteří nosí masku admirálů, vysokých korporáčních funkcionářů v roli politiků, státních zaměstnanců, kteří se stávají majory, viceadmirálů, kteří současně fungují jako náměstci některého vojenského představitele v kabinetě, jenž je mimořádně sám členem ředitelské elity.⁹

Přestože Mills ve své *Mocenské elitě* podává zdrcující kritiku kapitalistické skutečnosti, za níž byl „demokratickou“ Amerikou doslova uštván, přestože se ke konci svého života dostává blízko k marxismu, faktem zůstává, že nepochopil úlohu dělnické třídy, že nenašel řešení. Jeho koncepce vychází z rozdělení společnosti na vládnoucí elitu a bezprávnou masu, tzn. zastírá pravou strukturu buržoazní společnosti, její rozštěpení na antagonistické třídy. Když se Mills domnívá, že se „vládnoucí elita“ rozpadá na tři jakoby nezávislé síly, nepředstavuje si vždy dostatečně jasně faktickou závislost úřednických a vojenských špiček na monopolistickém kapitálu, na finanční oligarchii.

Vedle teorií stratifikace a elity, které existenci tříd ve společnosti popírají, mají v buržoazní sociologii místo také koncepce, které existenci tříd nejen uznávají, ale navíc ještě hlásají, že třídní konflikty jsou věčné, neodstranitelné, nezničitelné. Je třeba

ba okamžitě dodat, že jakékoli „uznávání“ tříd buržoazními a pravicově socialistickými teoretiky je ryze formální, protože se neguje skutečný, objektivní základ, z něhož třídy vznikají, a za určující znaky tříd se libovolně vybírají náhodné, druhořadé znaky. Jako názorný příklad může posloužit koncepce západoněmeckého sociologa R. Dahrendorfa, která je nejdůležitěji rozvedena v knize *Společenské třídy a třídní konflikt v industriální společnosti*.

Jakou teorii staví R. Dahrendorf proti marxistickému učení o třídách a třídním boji? Jak definuje pojmy třída a třídní konflikt v industriální společnosti? Spolu s mnohými buržoazními sociology vymezuje R. Dahrendorf jako určující znak tříd vztahy nadvlády a podřízenosti, zastávání nebo nezastávání vedoucích funkcí v takzvaných svazech nadvlády a podřízenosti. Píše, že třídy jsou „uskupení nositelů pozic stejné autority v systémech podřízenosti“.¹⁰ Systémem nebo svazem nadvlády a podřízenosti Dahrendorf rozumí nejružnější sdružení lidí ve společnosti: stát, továrnu, církev, fotbalový klub apod. Jejich společným znakem je, že mají nadřízené (vedoucí) a podřízené, tj. osoby, které dosáhly „pozitivní autority“, a osoby, které mají „negativní autoritu“. Podle Dahrendorfa „neznamená třídní postavení nic jiného než pozici autority, tj. zakotvení moci v zákonech nebo její vyloučení ze zákonů v každém svazu podřízenosti.“¹¹

Z těchto tezí vyplývá hned několik dalekosáhlých závěrů. Jestliže se každý fotbalový nebo kuželkářský klub (příklad Dahrendorfovův) štěpí na zvláštní „třídy“, existuje ve společnosti téměř neomezený počet „tříd“. Takový pluralismus v teorii tříd znamená, že se třídy přestávají chápát jako společenské třídy, jako základní sociální skupiny, na které se buržoazní společnost rozpadá. Je zřejmé, že se Dahrendorf snaží řečmi o nesčetném počtu tříd zamaskovat rozkol kapitalistické společnosti na dvě základní antagonistické třídy — buržoazii a proletariát. Podle Dahrendorfovy koncepce může každý člověk být současně příslušníkem několika „tříd“. V jednom systému, například v ekonomickém, může mít podřízené po-

⁹ Mills, C. W.: *Mocenská elita*. Praha, Orbis 1966, s. 332—333.

¹⁰ Dahrendorf, R.: *Soziale Klassen und Klassen-*

konflikt in der industriellen Gesellschaft. Stuttgart, Enke 1957, s. 135.

¹¹ Tamtéž, s. 163—164.

stavení, v jiném však může patřit k „vládnoucí třídě“, např. může být trenérem fotbalového družstva nebo ředitelem kúru v kostele.

Nehledě na nesmyslnost závěrů a anekdotičnost příkladů uváděných Dahrendorfem skrývá v sobě jeho „teorie“ nebezpečný buržoazně apologetický smysl. Pod maskou objektivitu se Dahrendorf vytrvale pokouší prosit sítím sociologické scholastiky lživá tvrzení, že hospodářská moc nemusí ještě nutně vést k politické moci a že dělnická třída, která zaujímá v systému buržoazních výrobních vztahů podřízené postavení, si může získat vládnoucí pozice nejen v politické, ale i v mnoha dalších oblastech společenského života. „Je třeba především rozhodně zdůraznit,“ prohlašuje Dahrendorf, „že vztahy mezi průmyslem a společností mohou být odhaleny pouze empirickým bádáním. Neexistuje žádná axiomatická totožnost mezi kapitalisty nebo manažery průmyslu a ministry nebo nejvyššími státními úředníky.“¹²

Jestliže se anglickým „kapitánům průmyslu“ v devatenáctém století podařilo monopolizovat si tak nebo onak vládnoucí politické pozice, nedovoluje ještě tento zvláštní případ zformulovat zákon, který by měl všeobecnou platnost,¹³ tj. marxistický zákon o politice jako důsledku a koncentrované formě ekonomiky. Dahrendorf tvrdí, že tento zákon vyvrátila první „dělnická vláda“. Ve skutečnosti všichni „dělníci“ nebo reformisté praviceové socialistické vlády hájí základní ekonomické a politické zájmy monopolistické buržoazie a tato skutečnost jen znovu potvrzuje správnost marxistické poučky o politice jako koncentrované ekonomice. Skutečně dělnické vlády uvádějí do života základní ekonomické požadavky dělnické třídy a koneckonců všech pracujících. Tyto závěry se opírají o nejdůkladnější a nejvšestrannější „empirický výzkum“, jaký byl kdy v dějinách vůbec podniknut, o praxi budování nové společnosti v Sovětském svazu a v ostatních socialistických zemích.

Metodologickým východiskem Dahrendorfa je vzájemné izolování takzvaných svazů nadvlády a podřízenosti. Je tomu tak zejména ve vztahu ekonomiky a politiky. „Politická moc a průmyslová výroba

jsou dvě, v základě na sobě nezávislé oblasti moci“,¹⁴ tvrdí kategoricky. Církev, stát, průmysl, sport apod. jsou izolované, vzájemně nesouvisející sféry moci, přitom však ve společnosti jakoby stále probíhal proces další diferenciacie a osamostatňování těchto sfér.

Dahrendorf se ze všech sil snaží snížit význam ekonomiky a pokouší se zformulovat námitky proti marxistické poučce o materiální výrobě jako o rozhodující sféře lidské činnosti. Moc v ekonomice je podle něho jen zvláštní, ojedinělý případ moci. „Kdo se pokouší definovat moc prostřednictvím zvláštního, dělá zřejmou logickou chybu. Kde existuje vlastnictví, tam je i moc, ale ne každá moc musí znamenat vlastnictví. Moc je všeobecný vztah.“¹⁵

Logika Dahrendorfových úvah je vratká a ocitá se v rozporu s historií. Marxismus nezvratně dokázal, že materiální výroba a v procesu výroby vznikající ekonomické vztahy jsou prvotní, fundamentální, a tudíž nejobecnější univerzální vztahy mezi lidmi. Podle Marxovy definice je výroba a práce věčnou a přirozenou podmínkou existence lidské společnosti. Věčné je (ve stejném smyslu) vlastnictví výrobních prostředků a vyrobených hmotných statků, mění se pouze jeho formy: soukromé vlastnictví je charakteristické pro třídní antagonistické formace, kdežto společenské vlastnictví pro prvobytně společný řád a rovněž pro socialistickou a komunistickou společnost.

Pokud jde o vztahy nadvlády a podřízenosti, jsou – navzdory Dahrendorfovi – vlastní pouze vykořisťovatelské společnosti; nejsou to tedy všeobecné, nýbrž dílčí, historicky přechodné kategorie. V tomto případě používá Dahrendorf metafyzické metody, velmi oblíbené u buržoazních ideologů – mění vztahy typické pro vykořisťovatelské společnosti ve všeobecné lidské, nadhistorické kategorie. Dále pak konstruuje abstrakce, v nichž uměle slučuje kvalitativně různorodé vztahy, vytržené z konkrétních historických podmínek. Vychází mu, že určující znak tříd obsahuje nejen vztahy nadvlády a podřízenosti (charakteristické pouze pro vykořisťovatelskou společnost), ale i vztahy související s vedením a řízením různých

¹² Tamtéž, s. 146.

¹³ Tamtéž, s. 146.

¹⁴ Tamtéž, s. 146.

¹⁵ Tamtéž, s. 139.

společenských procesů, s autoritou, bez nichž nemůže existovat ani jeden společenský řád. Tak například prvobytně společný řád měl rodovou organizaci, řídicí orgány měly formu lidového shromáždění a rady starších, kteří byli bezpodmínečně „nositeli autority“. Avšak, jak přesvědčivě dokázal B. Engels, „velikost rodového řízení a zároveň jeho omezenost se projevují tím, že v něm nebylo nadvlády a zotročení“.¹⁶

Rovněž v socialistické společnosti neexistuje zotročení. Po vítězství komunismu na celém světě odumře stát, funkce řízení společnosti ztratí svůj politický charakter a změní se v bezprostřední správu společenských záležitostí. Komunismus bude představovat vyšší stupeň organizované a dobře spravované společnosti, v níž však už nebudou ani třídy, ani stát.

Jen nevědecké metody dovolují Dahrendorfovi ospravedlňovat kapitalismus, dokazovat odvěkost a neochvějnost jeho poměrů a věčnost třídního rozdělení společnosti; jen nevědeckost a zkreslování skutečnosti mu umožňuje, aby vrhl špatné světlo na budování komunistické společnosti, v níž budou podle jeho názoru existovat třídy právě tak jako za kapitalismu.

Teoretické omyly jsou v Dahrendorfových úvahách zvlášť patrné, analyzujeme-li pozorně pojmy *nadvláda* nebo *moc* v souvislostech, v nichž jsou používány. Sám Dahrendorf musí přiznat, že přes četné pokusy definovat kategorie *nadvláda*, *moc*, *autorita* se tyto kategorie ještě nezměnily v *jednoznačný nástroj výzkumu* a že všechny pokusy jsou založeny na definování neznámého prostřednictvím neznámého. Když se Dahrendorf utěšuje, že prý přesná definice těchto pojmů není nutná, přiklání se k názorům známého buržoazního sociologa Maxe Webera, který svého času definoval *moc* jako „možnost prosazovat při překonávání odporu svou vůli uvnitř sociálního vztahu“.

Z této formální definice je vyhoštěn nejen sociální, třídní, ale i jakýkoli konkrétní obsah vůbec. Co můžeme pochopit z těchto prázdných slov, která jsou předkládána jako největší moudrost buržoazního společenského myšlení? Můžeme pochopit pouze to, že vláda, *moc* se uskutečňují vůlí toho, kdo vládu realizuje.

I když pomineme okolnost, že jde o skrytou tautologii, zůstává nezodpovězena otázka, čím je určován obsah této vůle, jaké jsou konkrétní historické podmínky pro její úspěšnou realizaci a v čem spočívá cíl realizace volního rozhodnutí.

Dahrendorf tvrdí, že ten, kdo má autoritu a *moc*, má také určité třídní zájmy. Přitom se pokouší zatemnit jasnou otázku, co je to třídní zájem. Polemizuje s Marxem, který poukazoval na objektivní povahu zájmu, vyplývající především z materiálního, ekonomického postavení dané třídy. Podle Dahrendorfova mínění je sice možné mluvit o „objektivním boji“ třídního zájmu, avšak ne v tom smyslu, jako by byl tento zájem cosi hmotného. Je to „pouhá teoretická konstrukce, jejíž hodnota se nezakládá na správnosti, nýbrž na analytické efektivnosti“.

S pomocí několika nevědeckých termínů se nás Dahrendorf snaží přesvědčit, že třídní zájem kapitalistických magnátů je „teoretická konstrukce“; kapitalisté sami jsou neziskuchtiví altruisté a nositelé nepomíjejících hodnot. Dále pak mluví o „třídním konfliktu“ v industriální společnosti, avšak popírá třídní boj, a tím spíše socialistickou revoluci. Co rozumí „třídním konfliktem“? Pouze boj o *moc*, o vedoucí pozice „ve svazech nadvlády a podřízenosti“. Podle něho jsou v těchto svazech „skupiny zájmu“, tj. skupiny lidí, kteří mají zjevné, nezastřené zájmy o dosažení nebo udržení nadvlády. „Skupina zájmu“ buď obhájí svou vládu, nebo bojuje o její získání. Kombinace takových dvou bojujících skupin vytváří „třídní konflikt“.

Typickým modelem „třídního konfliktu“ je podle Dahrendorfa politický systém dvou stran, v němž každá strana střídavě buď sestavuje vládu, nebo je v opozici. Žádnou přeměnu „svazu nadvlády“ anebo jeho vystřídání novou, pokrokovější formou Dahrendorf neuznává. Jeho „svazy nadvlády“ jsou mlýnským kolem, jehož věčné otáčení nevede ke kvalitativním, podstatným změnám. Takováto metafyzická, mechanistická koncepce nemá nic společného s reálnou dialektikou společenského života, s těmi grandiózními přeměnami, které současný svět prožívá v souvislosti se skutečným třídním bojem v buržoazní společnosti.

¹⁶ Marx, K.—Engels, B.: *Spisy* 21. Praha 1967, s. 185.

Dahrendorfa však straší i tento pseudo-konflikt, a proto hledá různé „argumenty“, aby dokázal jeho „institucionalizaci“, *zmírnění*, ke kterému má docházet v podmínkách kapitalismu. Dospívá k závěru, že „spolu s vytvářením norem a institucí za účelem snížení protikladných zájmů se dělají pokusy odstranit dokonce příčiny těchto konfliktů strukturními zásahy“.¹⁷ „Strukturními zásahy“ Dahrendorf rozumí pracovní zákonodárství buržoazního státu, činnost odborů a další druhy „průmyslové demokracie“.

Zvláštní význam přikládá Dahrendorf „sociální mobilitě“, která jako by vedla ke stírání třídních rozdílů. Na jedné straně Dahrendorf trvá na věčnosti třídního rozdělení, protože z jeho hlediska je kategorie moci věčná. „Moc může být centralizována nebo decentralizována, absolutní nebo omezená, v každém případě je však funkčním imperativem společenských organizací.“ Avšak na druhé straně je ochoten přiznat, že buržoazní nebo „industriální“ společnost – v jeho terminologii – se postupně mění ve společnost beztřídní. Říká, že má na mysli takovou společnost, v níž sice existují pozice nadvlády a podřízenosti, ale nežijí v ní stálí porobení nositelé těchto pozic. Díky mobilitě se mění „skupiny zájmu“ v neorganizované, proměnlivé útvary a tím se zmírňuje a posléze zcela likviduje třídní konflikt. Příslušnost k třídám je pak zcela náhodným, tj. zásadně nestabilním jevem. „Neustálá proměnlivost tříd prakticky znemožňuje obhajobu jejich zájmů. Proto také »bez-třídní společnost« jako společnost s vnitřní mobilitou generací představuje kategorii, která má reálný význam,“ tvrdí tento sociolog.

Dahrendorf ujišťuje, že existují dva typy tříd: „1. aristokratické neboli uzavřené a 2. demokratické neboli otevřené, tj. takové, které neustále obnovují své složení příslušníky porobených tříd.“ „Demokratické“ neboli otevřené třídy prý existují v „západní“, tj. buržoazní společnosti, kdežto „aristokratické“ jsou v socialistických zemích. Kapitalismus se tedy už téměř změnil v beztřídní společnost, zatímco socialismus je předurčen k věčnému rozštěpení na třídy a k neustálým třídním konfliktům – k takovému závěru dospěl

Dahrendorf na základě své „vědecké“ analýzy.

Se shodnými názory vystupuje již vzpomínaný americký sociolog S. Lipset. Je pravda, že polemizuje s Dahrendorfem a vytýká mu, že příliš zdůrazňuje moment rozkolu a konfliktu uvnitř „industriální společnosti“ a nevěnuje dostatečnou pozornost problému stability společnosti, která prý je hlavní otázkou pro sociologii vůbec. Podle Lipseta platí, že „když se konflikt zainteresovaných skupin skončí, napomáhají »konfliktní« stránky organizace integraci a upevňování společnosti. Odbory není třeba posuzovat pouze z jejich funkce ekonomického rozkolu. Slouží také tomu, aby sjednocovaly své členy ve větší politický orgán, a vytvářejí základ pro formování jejich loajality k systému vůbec.“¹⁸

Lipset tvrdí, že na Západě se stala vládnoucí politikou politika „kolektivní dohody“ a třídní konflikt je redukován na minimum. „Demokratický třídní boj bude pokračovat, bude to však boj bez ideologie, bez rudých praporů, bez prvomájových průvodů,“ prohlašuje Lipset, když jasně formuluje hlavní společenský záměr všech buržoazních teorií sociální struktury společnosti: „Nemůžeme-li se zcela obejít bez střetávání zájmů a boje tříd a skupin, musíme udělat tento boj bojem „kulturním“, „demokratickým“, vést jej v „rámci zákonnosti“, aby nepodkopával, nýbrž naopak upevňoval základy buržoazní společnosti“.

Tato formulace vyjadřuje reakční utopismus soudobé buržoazní sociologie, která se snaží nejen zkrleslit pravý stav sociální reality, ale též najít prostředky boje proti objektivním zákonitostem společenského vývoje.

Buržoazie ovšem musí udělat určité ústupky dělnické třídě a kupovat si její horní vrstvy. Proto se také ze všech sil snaží, aby ovlivnila uvědomění pracujících, nemůže však žádnými prostředky odstranit objektivní třídní boj, jehož akce nevedou k upevňování, nýbrž k podkopávání a konečnému zániku buržoazního zřízení.

Objektivní analýza sociální struktury soudobého buržoazního zřízení potvrzuje správnost marxisticko-leninské teorie tříd a třídního boje. Navzdory všem výmyslům

¹⁷ Tamtéž, s. 72.

¹⁸ Viz Lipset, S.: *Political Sociology*. In: R. K. Merton: *Sociology Today*. New York, Harper and Row 1965.

buržoazních ideologů a pravicových socialistů zůstává definice tříd, jak ji zformulovali zakladatelé marxismu-leninismu, nevyvratitelná. Čím se ve skutečnosti vysvětluje křiklavá nerovnost při rozdělování národního důchodu, fakt zbídačování pracujících, chronická nezaměstnanost apod. Patrně tím, že hlavní výrobní prostředky jsou soustředěny v rukou monopolistické buržoazie, kdežto dělnická třída stejně jako dřív nemá nic kromě svých pracujících rukou a dovedností pracovat.

S. Lipset, tento antikomunista a apologet kapitalismu, musí dokonce přiznat, že USA mají dvojí tvář. Na jedné straně je to jakoby „vyspělá a pokroková společnost“ a na druhé straně je to společnost, v níž se neustále prohlubuje propast mezi privilegovanými a neprivilegovanými členy a bohatství se stále více soustřeďuje v rukou malého počtu osob.

Buržoazní ideologové a reformisté vyrobili velký počet „definic“ tříd, stanovili množství nejružnějších znaků pro určení třídy, jejichž náhodnost a libovolnost bije přímo do očí. Celý tento proud sociologické scholastiky má jeden cíl: najít nějakou náhradu za jedinečnou, vědeckou, marxistickou definici tříd.

Důležité místo v současné buržoazní sociologii zaujímá škola tzv. strukturně funkční analýzy. Její hlavní představitelé, Američané R. Merton a zvláště T. Parsons, se snaží vytvořit obecnou, „všezahrnující“ sociologickou teorii, která by se mohla stát vodítkem pro konkrétní empirické výzkumy.

Talcott Parsons (1902), zakladatel školy, je buržoazními sociology vydáván za jednoho z nejvýznamnějších představitelů soudobé buržoazní sociologie. Ve svých četných pracích (viz např. *The Structure of Social Action*, The Free Press, N. Y. 1949; *Essays in Sociological Theory, Pure and Applied*, The Free Press, N. Y. 1949, či *The Social System*, Glencoe, Illinois, The Free Press 1951) i statích publikovaných v různých sbornících (viz např. stať *General Theory in Sociology* ve sborníku *Sociology Today, Problems and Prospects*, Edited by Robert K. Merton a kol., New York, Harper and Row 1962) podává především výklad teorie strukturně funkční analýzy.

Na jeho práce samostatně a kriticky na-

vazuje jeden z jeho prvních žáků R. K. Merton.

Zastánci této školy se nesnaží analyzovat jednotlivé podrobnosti a detaily sociálního života, ale společnost ve svém celku. Jako základní kategorie se u nich objevují pojmy: *struktura, funkce, systém*.

Na lidskou společnost se dívají jako na systém, který má určitou stavbu nebo strukturu.

Východiskem názorů Parsonse je pojem *sociální systém jednání*. Vzájemné působení jednotlivců probíhá tak, že je možné se na tento proces dívat jako na systém a podrobovat jej teoretické analýze, která se dá úspěšně použít pro různé typy systémů v ostatních vědách.

Prvkem každého sociálního systému je podle Parsonse lidské individuum jako jednající osoba nebo jako „určitá podstata“, jejíž hlavní zvláštnost spočívá ve snaze o dosažení určitých cílů, v emocionální reakci na okolní objekty a jevy.

Struktura podle Parsonsovy definice je souhrn relativně stálých, standardizovaných vztahů individuálních činitelů. Je to řada relativně stálých vztahových vzorů mezi jednotkami. Poněvadž jednotkou sociálního systému je jednající, je sociální struktura systémem sociálních vztahových vzorů mezi jednajícími. Struktura sociálních systémů činností se vyznačuje tím, že se na nich nepodílí nejčastěji jednající jako individuální celek, nýbrž že se jí účastní jen určitým diferencovaným „výsekem“ svého jednání. Takovýto výsek, který představuje základní jednotku systému sociálních vztahů, se dnes převážně definuje jako „role“. Výše uvedený výrok musí být přeformulován takto: „Sociální struktura je systém vztahů mezi jednajícími a jejich vlastnostmi nositelů rolí.“ (Viz sborník: Georges Gurwitsch and W. E. Moore, eds., *Twentieth Century Sociology*, New York, Philosophical Library 1945 s. 60–61.)

Avšak charakteristickým rysem systémů sociální činnosti a sociálních struktur, jak tvrdí Parsons, je, že ve většině vztahů je jednající osoba neúčastní jako „ucelená podstata“, ale pouze zčásti plní určitou sociální roli. Proto je sociální struktura systémem standardizovaných vztahů činitelů, kteří plní úlohy vůči sobě navzájem. Pochopení role spojuje jednající osobu

jako psychologickou jednotku s určitou sociální strukturou.

Pojem „sociální role“ hojně užívá nejen škola strukturně funkční analýzy, ale v podstatě celá současná buržoazní sociologie. Parsons definuje sociální roli jako „úsek celkového systému orientací individuálního činitele, úsek, který je organizován kolem očekávání ve vztahu k zvláštnímu interakčnímu kontextu, je spojen souborem hodnotových standardů, řídicích interakcí s příslušnými komplementárními rolími“. (Viz *The Social System*, Free Press, N. Y. 1951, s. 28). „Pojem role,“ píše jinde Parsons, „spojuje subsystém jednajícího jako psychologický celek chovající se určitým způsobem se sociální strukturou“ (viz sborník *Twentieth Century Sociology*, s. 61). Také R. Merton (viz jeho práce *Social Theory and Social Structure*, Free Press, N. Y. 1957, s. 368) definuje společenskou roli jako určité očekávané společenské chování. Sociální úlohy role jsou člověku vnuceny společností, jednotlivec se mění v herce na společenské scéně, tvrdí buržoazní sociologové. „Od vedoucího (manažera), vědeckého konzultanta, účetního, mistra na závodě, člena výrobní rady“ — píše R. Dahrendorf — „se očekává určitý způsob jednání, který má závaznou platnost. Tyto výčty očekávání představují elementární jednotku výrobní sociální struktury; my je nazýváme sociálními rolími.“ (Dahrendorf R., *Sozialstruktur des Betriebes*, Wiesbaden 1959, s. 16). „Pro sociologii,“ pokračuje, „neexistuje individuum, které nemá sociální roli. Čistý člověk se nutně zespoločňuje, socializuje, připoutává se ke společnosti, mění se v homo sociologicus prostřednictvím úloh, které plní. V opačném případě je to nikdo, je to čistá nula.“ „Nemusíte vzdychat,“ říká Dahrendorf, „nemusíte opěvovat oči své milované, ale potom přestanete plnit úlohu milence.“

Pomocí pojmu „sociální role“ se buržoazní sociologové snaží postihnout společenskou podstatu člověka. Tato snaha však není úspěšná. Především proto, že pojem „sociální role“ traktují krajně abstraktně a formalisticky. Chybí mu třídní charakteristika sociální podstaty člověka. A podstatou člověka podle marxismu je souhrn společenských vztahů, které v třídní společnosti nutně získávají třídní charakter. Buržoazní koncepce „sociální role“

je poznamenána fatalismem. Je ovšem správné, že člověk je bytost sociální, pevně spojená se společností, která na něho vznáší své požadavky. Jinými slovy, osobnost je nucena počítat se společenskou nutností, mít při svém jednání na zřeteli požadavky objektivních zákonitostí. Je však naprosto nesprávné ličit osobnost jako herce hrajícího svou úlohu nebo úlohy podle předem připraveného scénáře. Ve skutečnosti jsou lidé nejen „herci“, ale především autory své vlastní historie. Subjektivistické, voluntaristické chápání osobnosti je v buržoazní sociologii spojováno s prvky fatalismu, se snižováním aktivity osobnosti ve vytváření dějin.

Lidská společnost je podle Parsonse nezávislý systém, fungující na základě vlastních zdrojů. Na druhé straně se Parsons dívá na lidskou společnost jako na systém, který se skládá z různých národních společností, z nichž každá je relativně samostatným systémem. Přednáška T. Parsonse na VI. celosvětovém sociologickém kongresu v Evianu v září 1966 měla název *Systém současných společností*. Základní myšlenka této přednášky spočívala v tom, že existuje jeden jediný systém současných společností, pro které je charakteristická tendence ke sjednocení, integraci na základě integrace hodnot, které tyto společnosti mají. Parsons zde byl poplatný módní koncepci buržoazní sociologie o sblížování, konvergenci protikladných společensko-ekonomických systémů. Parsons ve studii *General Theory in Sociology* vypracoval čtyřfunkční vzorec úrovně organizace sociální struktury. Všechny sociální systémy jsou strukturně diferencovány podél dvou hlavních os. Jestliže tyto osy jsou dále dichotomicky křížově děleny, umožňují vyčlenit čtyři základní „funkcionální kategorie“. Parsons se zde odvolává na své dřívější studie, zejména na *Working Papers in the Theory of Action*, Free Press, N. Y. 1953, dále na *Family Socialization and Interaction Process*, Free Press, N. Y. 1955 a *Economy and Society*, Free Press, N. Y. 1965 (společně s N. J. Smelserem). Schematicky vypadá jeho vzorec takto: Každý sociální systém má podle Parsonse čtyři hierarchicky uspořádané úrovně organizace:

1. prvotní či technickou úroveň, pro kterou je charakteristické bezprostřední vzájemné působení prvků, které předpo-

Osa vnější orientace	Instrumentální	Konzumatorní (dosahování cílů)
	A funkce přizpůsobení	G funkce dosahování cílů
Osa vnitřní orientace	L funkce udržování vzorů a řízení napětí	I funkce integrační

kládá osobní interakci, součinnost s okolím;

2. řídicí úroveň, správní systém, který reguluje vzájemné působení prvků prvotní úrovně. Tento stupeň organizace zprostředkuje vztahy s vnějšími složkami, pečuje o materiální vybavení, personální zabezpečení, vykonává dozor;
3. institucionální či instituční stupeň organizace — tam řadí Parsons zejména různé řídicí a správní instituce, správní rady, představenstva atd.;
4. nejvyšší, celospolečenskou úroveň organizace — jde o státní, vládní a jiné politické organizace, které mají kontrolní funkce vůči složkám nižším.

Parsons uvádí analýzu těchto různých úrovní, funkcí či stupňů společenské organizace pomocí aplikace svého čtyřfunkčního modelu. Pojem funkce je pro jeho zkoumání základním, sám jej označuje za centrální a nade vše významný.

Tím se dostáváme k jednomu z hlavních problémů strukturně funkční analýzy — k pojmu *funkce*. Vždyť společnost je z hlediska představitelů této školy fungující systém. Co se však v tomto případě rozumí pojmem funkce? Představitelé školy strukturně funkční analýzy v této otázce úplně jasno nemají. Sami přiznávají, že tento pojem je mimořádně neurčitý. A není se co divit. Jde o to, že se sociologové této školy snaží spojovat biologické a matematické chápání funkce.

Merton když rozebírá různé významy termínu *funkce*, dochází k závěru, že ve funkční analýze jako sociologické teorii je hlavní matematické, a ještě ve větší míře pak biologické chápání tohoto termínu. V tomto případě jsou jako funkce chápány životní nebo organické procesy, na které se pohlíží z toho hlediska, jaký přínos přinášejí zachování organismu jako živého systému. Parsons a jeho žáci mnohé převzali od Spencera, který přirovnával společnost k biologickému organismu. Společnost však není biologický, ale sociální or-

ganismus, který se rozvíjí podle svých kvalitativně odlišných zákonů, jež nelze nahrazovat zákony nižších forem pohybu hmoty.

Vedle pojmu *funkce* používají zastánci strukturně funkční analýzy, a hlavně Merton, pojmu *disfunkce*. Disfunkce je narušení funkce. Mezi disfunkce počítají každou „podvratnou činnost“, např. stávky, demonstrace, rasové nepokoje, ale také zločinnost, alkoholismus. Zkrátka všechno to, co podle jejich názoru narušuje stálost, stabilitu kapitalistické soustavy. Mnozí představitelé strukturně funkční analýzy považují náboženství za nejdůležitější funkci, která zajišťuje „jednotu a celistvost“ společnosti, a odpovídajícím způsobem pranýřují ateismus jako disfunkci podryvající celistvost systému.

Složitější je to s matematickým chápáním funkce a funkční závislosti. Jak je známo, v matematice se funkcí nazývá za prvé shoda mezi proměnnými veličinami, za druhé závislá proměnná veličina. Jestliže každý zkoumaný význam nezávislé proměnné „x“ (argumentu) určuje význam veličiny „y“, potom se tato veličina nazývá funkcí první, což zobrazuje formule $y=f(x)$.

V moderní matematické analýze je pojem funkce jedním ze základních, s jeho pomocí je možno vyjádřit kvantitativní stránku mnohých zákonitostí přírody. Matematické prostředky, mezi nimi i pojem funkce, jsou použitelné i pro zkoumání společenských jevů. Avšak jejich využití bude plodné a nepovede k hrubým chybám metafyzického a idealistického ražení jen v tom případě, jestliže nezapomeneme, že matematické prostředky hrají při zkoumání společenských jevů jen pomocnou úlohu. Na to však právě zapomínají představitelé funkcionalismu v sociologii. Ignorují kvalitativní specifikum různých sociálních organismů, neuznávají existenci souvislosti příčiny a následku v sociálních jevech a zaměřují ji s funkční závislostí,

ve které argument a funkce si mohou vyměňovat místo podle stanoviska poznávajícího subjektu. Popírání objektivní existence příčinné souvislosti vede i k popírání objektivní existence historické nutnosti a zákonitosti, zbavuje sociologii vědeckého významu.

Základní chyba strukturně funkční analýzy není v tom, že používá pojmů *struktura*, *systém*, *funkce* atd. Základní chyba je v deformaci výkladu těchto pojmů. Tyto pojmy používá i marxistická sociologie, ale naplňuje je vědeckým obsahem. Historický materialismus používá například pojmu „sociální organismus“, ale ne v tom smyslu, v jakém se ho používá v buržoazní sociologii. Pro zastánce strukturně funkční analýzy je sociální organismus jednou provždy daný sociální systém, který nezná rozvoje a přechodu do nového kvalitativního stavu.

Místo abstraktních metafyzických úvah o společnosti vůbec marxismus poprvé v historii zpracoval a zavedl základní sociologickou kategorii — pojem společensko-ekonomické formace. Důsledná změna společensko-ekonomických formací je hlavním obsahem historického pokroku. Společensko-ekonomická formace je živý sociální organismus, který je v procesu rozvoje a jehož základem je určitý způsob výroby. Je možno též hovořit o funkcích a fungování sociálního organismu a jeho jednotlivých prvků, například o funkcích státu. Ale to není biologický ani matematický, nýbrž sociologický pojem, ve kterém se bere v úvahu specifikum vlastností společenských jevů, základní rozdíl sociální formy od všech nižších forem pohybu hmoty.

Strukturně funkční analýza, která ignoruje pojem společensko-ekonomické formace, zatlačuje sociologii do odlehlých končin scholastických úvah a neplodných schémat, odtržených od reálného života.

Fungující části správně pracujícího sociálního organismu podporují rovnováhu celé soustavy. Avšak jak zjistit, zda fungují jednotlivé části sociálního organismu správně či nesprávně. Zřejmě musí existovat nějaký soubor norem nebo hodnot, který je nejen kritériem pro určení správného fungování celého sociálního organismu, ale i, jak říká T. Parsons, orientačním bodem pro chování všech „dobrých občanů“.

Každá odchylka jednání lidí od toho systému norem nebo hodnot, který vládne ve společnosti, způsobuje podle mínění zastánců této teorie „disfunkci“.

Kategorie hodnoty je jednou ze základních nejen pro školu strukturně funkční analýzy, ale i pro celou buržoazní sociologii. Neštěstí buržoazní sociologie však nepramení z užívání tohoto pojmu (jeho použití je oprávněné i v marxistické sociologii), ale z jeho idealistického a metafyzického výkladu. Podle mínění Parsonse nejsou motivy a cíle sociálního jednání určovány materiálními příčinami, ale psychologii „herců“, kteří se přitom řídí systémem hodnot nebo obecně přijatých norem a pravidel. Ačkoli se hodnotám přikládá význam absolutních a věčných názorů, jedná se fakticky o normy buržoazního práva a morálky a také o náboženské „hodnoty“. Nejdůležitější hodnota se jmenuje soukromé vlastnictví. Jak píše Merton, „americká kultura všestranně podtrhuje význam peněz a moci jako kritéria úspěchu“, které je závazné pro všechny členy společnosti. Peníze a moc vůbec nejsou jedinými cíli činnosti, které udává naše kultura, přesto však zůstávají nejdůležitějšími hodnotami.“

Právě tyto „hodnoty“ podle názoru zastánců strukturně funkční analýzy a většiny buržoazních sociologů zajišťují jednotu a celistvost osobnosti, integrují celou společnost i sociální skupiny, které k ní patří. Tak se buržoazní sociologové snaží vydávat své třídy za věčné, mimohistorické normy chování celého lidstva.

Marxismus-leninismus dokázal, že v tříděně antagonistické společnosti všechny sociálně politické a značná část duchovních hodnot nutně získává třídní charakter. V takové společnosti nacházíme různé a často i diametrálně protikladné chápání svobody, spravedlnosti, dobra, povinnosti atd. Jestliže například svoboda vykořisťování námezdní pracovní síly je jednou ze základních sociálních hodnot buržoazie, pak proletariát, který bojuje za své osvobození, se dívá na takovou „svobodu“ jako na hodnotu zápornou. Sociálně politické a duchovní hodnoty, učí marxismus, mají druhotný, odvozený charakter; nevznikají vůbec z vůle subjektu, protože jsou determinovány materiálními společenskými vztahy, které je zrodily.

Jakou odpověď na otázku původu hod-

not dává škola strukturně funkční analýzy? Ukazuje se, že pomocí vědeckých metod tuto otázku člověk nevyřeší! Jak doslova říká Parsons, existují takové problémy poznání, „které nemohou být vyřešeny metodami empirické vědy, a proto zbývá jen smířit se s lidskou slabostí a nemohoucností před tváří vesmíru“.

Pramenem hodnot je „sféra neempirického“, jinými slovy — bůh. Tak škola strukturně funkční analýzy, která si dělá nároky na přísnou vědeckost, přiznává vlastní bezmocnost a otevřeně se obrací o pomoc k náboženství. Snižování vědy, podřízení rozumu náboženství — to je typický rys celé současně buržoazní ideologie, který svědčí o její hluboké krizi.

Pro pochopení výchozích idealistických předpokladů školy strukturně funkční analýzy je nutné podívat se ještě na jeden prvek, jehož používá — na teorii sociálního jednání, která si dělá nároky na úlohu všezahrnující teorie lidského jednání.

Podle T. Parsonse se sociální systém zakládá na konkrétním lidském individuu jako fyzickém organismu jednajícím ve fyzickém prostředí. Toto individuum jako osobnost se účastní procesu vzájemného sociálního působení prostřednictvím svých různých rolí. Role se organizují a sjednocují, aby se vytvořily kolektivy, a ty zase jsou řízeny v souladu se stále vyšším stupněm norem nebo hodnot. Vrcholem je společnost jako ucelený systém, organizovaný v jednotný politický kolektiv, který má jednotný systém norem nebo hodnot, s nimiž individua při svém jednání počítají.

Společnost jako ucelený systém se tak v Parsonsových představách konečnou skládá z miliónů izolovaných individuí, která provádějí činnost jako odpověď na reakci sociálního prostředí. Kromě individua, které Parsons nazývá „hercem“, je nutná ještě „situace“ a „jednání herce“ zaměřené k dosažení cíle a také normy nebo hodnoty, jimiž se individuum řídí. Pouze existují-li všechny tyto elementy, vzniká *sociální jednání*.

Sociální jednání je podle názoru Parsonse elementární buňkou nebo výchozí jednotkou celého sociálního systému. Tento pojem je základem jeho teorie. Protože společnost se konečnou skládá z individuí realizujících „sociální jednání“, „odhalíme-li mechanismus tohoto jednání“,

píše Parsons, „mohl bychom získat klíč k vysvětlení kteréhokoli společenského jevu“. Avšak tento úmysl nemůže být uskutečněn.

Parsons zdánlivě vědeckým způsobem konstatuje triviální pravdu, že dějiny tvoří lidé, kteří mají vědomí, kteří si vytyčují nějaké cíle, řídí se pravidly nebo normami atd. Ale co určuje ideové motivy činnosti lidí, co je jim základem pro vytyčování cílů? Na tyto otázky nedává teorie strukturně funkční analýzy správnou odpověď. Vědomí člověka je určováno jeho vědomím — takový je bludný kruh, ze kterého se buržoazní sociologové nemohou dostat. V tomto směru není výjimkou ani teorie sociálního jednání. Marxismus ukazuje skutečné příčiny, ideové motivy sociální činnosti lidí. Tyto příčiny, jak je známo, spočívají v materiálních výrobních vztazích, způsobu výroby, ve společenském bytí, které určuje společenské vědomí lidí.

Hlavní úkol teorie strukturně funkční analýzy tkví ve zdůvodnění pevnosti, stability buržoazní společnosti, v rozpracování podmínek pro to, aby mohla nejlépe fungovat. Parsons a Merton se snaží ukázat strukturně funkční analýzu jako neutrální metodu sociálního výzkumu, kterou prý ve stejné míře mohou používat jak konzervativně zaměřeni, tak i pokrokoví sociologové. Ve skutečnosti je tomu ovšem jinak. V pojetí, které předkládá Parsons, Merton a další buržoazní funkcionalisté, jde o reakční sociologickou teorii, hájící kapitalistické zřízení, které se již přežilo, kapitalistické zřízení s jeho systémem norem a hodnot, z nichž hlavní je soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Každý revoluční čin zaměřený proti základům kapitalismu prohlašují autoři této teorie za sociální anomálii, která ohrožuje zdraví společenského organismu. Tato apologetická teorie je hluboce metafyzická. Za přirozený normální stav společnosti prohlašuje rovnováhu. Porušení rovnováhy, sociální změny a konflikty, i když jsou možné, nejsou nevyhnutelné, je možno jim předcházet a likvidovat je, tvrdí představitelé této školy. Jinými slovy absolutizují moment klidu a neuznávají pokrok a rozvoj ve společnosti.

T. Parsons ve svém projevu na VI. celosvětovém sociologickém kongresu tvrdil, že prý se v současné době vypracovává jednotná teorie, unifikující všechny počet-

né proudy a směry buržoazní sociologie. Tvrdil, že organizátoři konkrétních empirických výzkumů již nebloudí v šeru, ale jsou prý vyzbrojeni obecnou sociologickou teorií. Zřejmě zde měl na mysli strukturně funkční analýzu. Podobné tvrzení je neodůvodněné. „Všezahrnující“, „velká“ Parsonsova teorie nespĺnila naděje, které do ní vkládali její zastánci. Zůstává nadále abstraktní teoretickou stavbou, která nemůže dát sociologům provádějícím konkrétní výzkum žádné užitečné rady.

Je třeba poznamenat, že škola strukturně funkční analýzy je podrobena dosti ostré kritice představitelů jiných směrů a škol současné buržoazní sociologie.

Parsons prohlásil, že strukturně funkční teorie nemá být chápána jako jedna ze sociologických škol, ale jako „etapa obecnějšího rozvoje teoretického myšlení v sociálních vědách“. (*Fact and Theory in Social Science*. New York 1964, s. 140.)

S takovým tvrzením mnozí buržoazní sociologové nesouhlasí. Kritizují takové závažné nedostatky funkcionalismu, jako je např. slovní mlhavost, abstraktnost, odtrženost od reálného života, konzervatismus, snahu udržet současný stav, zanedbávání problematiky změn sociální skutečnosti aj. Někteří buržoazní sociologové hovoří o pretenzívnosti Parsonse a vytýkají mu, že složitým jazykem vykládá banální věci. Profesor Harvardské university K. Zimmerman například píše, že Parsonsova strukturně funkční škola vytvořila pouze rámec, ve kterém je možno popisovat, ale jen popisovat sociální systém. K čemu je dobré, řekne-li se například, že židle je zhotovena ze dřeva, má čtyři nohy a slouží k tomu, aby se na ní sedělo? Nedá-li se na ní sedět, neplní svou funkci. Hodnoty se pouze „sčítají“, dávají dohromady, možnost poznání společnosti se ztrácí nebo je přehlížena. Sociálních změn se netýká, nemůže být proto vodítkem pro řešení, která je nutno přijímat. (*Viz Contemporary political ideologies*, New York 1961, s. 28.)

Také C. W. Mills podrobil Parsonsovy „velké“ teorie zničující kritice; jak říká, přeložil Parsonsovu knihu *Sociální systém* do angličtiny, to znamená objasnil její skutečný obsah. Na první pohled, píše Mills, se zdá, že fundamentální dílo T. Parsonse je pouhé „žvanění“. Není tomu tak. Okolo 50 % obsahu je „žvanění“, 40 % jsou obecně známé věci z učebnic socio-

logie a zbývajících 10 %, i když poněkud mlhavé, může být ideologicky použito.

Marxistická kritika koncepcí buržoazní sociologie musí odhalovat nejen třídní kořeny a stranicko-politickou orientaci, ale i gnoseologické kořeny. Strukturně funkční školu nelze podle našeho názoru charakterizovat jako „pouhé žvanění“, přestože je v ní mnoho scholastiky a mlhavosti. Tato škola metafyzicky absolutizuje jeden rys poznání sociální skutečnosti. Zveličuje strukturně funkční spojení, která objektivně existují v každé sociální organizaci, nevidí za nimi dialektiku společenského vývoje v celé její složitosti a protikladnosti.

Zkoumáním sociální struktury socialistické společnosti se zabývali také sociologové v ČSSR. V roce 1964 byla v Hrazanech uspořádána mezinárodní konference, v roce 1967 v nakladatelství Svoboda vyšel sborník příspěvků z této konference pod názvem *Sociální struktura socialistické společnosti*. V úvodu ke sborníku (v květnu 1965) se mimo jiné píše: „Necháme-li stranou nejkratnější politicky exponované reakční sociologické teorie, zjišťujeme, že nemarxistická teorie dokázala ve svém vývoji vedle falešných teoretických a metodologických koncepcí, neschopných objektivně postihnout principiální rozdíly kapitalistických a socialistických sociálních struktur, vyprodukovat poměrně propracovaný systém teoretických kategorií, metod a technik zkoumání, jež znamenají určitý přínos pro vědu a společnost, z nichž se musíme nepochybně učit, s nimiž se v každém případě musíme umět kriticky vyrovnávat. Základní podmínkou jak kritiky, tak pozitivního ocenění a převzetí některých výsledků nemarxistické teorie ovšem je vlastní rozvíjení sociologické práce. Skutečný ideologický boj dnes není možno vést jinak než na základě znalosti názorů, s nimiž boj vedeme, na základě přejímání všeho pozitivního, co názory protivníka obsahují, na základě rozvíjení vlastní tvůrčí vědecké práce, postihující a zobecňující dokonaleji nové procesy.“ (*Sociální struktura socialistické společnosti*. Praha. Svoboda 1967, s. 11.)

Zkušenosti z rozvíjení práce v sociologii v ČSSR velmi brzy ukázaly, že mnoho těch pracovníků, kteří se hlásili k marxistické sociologii, místo kritického zkou-

mání buržoazní sociologie přebíralo „výsledky nemarxistické teorie“. „Skutečný ideologický boj“ s buržoazní sociologií nevedli, naopak, postupně se sami stali aktivními propagandisty buržoazní ideologie. Pokud jde o zkoumání sociální struktury socialistické společnosti, pak netřídní přístup a podcenění třídní struktury jako dogmatická reakce na určitou deformaci z padesátých let zavedly většinu autorů tak daleko, že se s marxisticko-leninskou teorií rozešli a v roce 1968 se někteří aktivně zúčastnili na destrukci marxismu-leninismu i prakticky. A byli to právě ti, kteří v šedesátých letech horlivě propagovali tezi o sblížování tříd, kteří se místo řešení skutečných problémů aktivně podíleli na vytváření iluzí o přechodu naší společnosti od socialismu ke komunismu. Tito „teoretikové“ napomáhali tomu, že se přání — jak bylo ukázáno na XIV. sjezdu KSČ — vydávalo za skutečnost, a z toho vyrůstala subjektivistická snaha předbíhat vývoj. Vzhledem k nedostatku hlubší analýzy struktury tříd a sociálních skupin naší společnosti se povrchně hodnotila současná vývojová etapa a vyhlášovaly se nereálné termíny dovršení socialistické výstavby. Nebyly rozebrány a určeny ostatní úkoly třídního boje na půdě velmi mladé socialistické společnosti ani výrobní, sociální a ideologické podmínky všestranného začlenění bývalých maloburžoazních vrstev do systému socialistické velkovýroby. Mnozí autoři sborníku podceňovali třídní přístup při zkoumání společenských jevů, přeceňovali sblížování tříd a odumírání třídních vztahů v naší společnosti. Někteří pak došli tak daleko, že odmítali vedoucí úlohu dělnické třídy a její komunistické strany.

V uvedeném sborníku se při vyvracení pojmu sociální struktura na straně 16 píše: „Ukázalo se však, že při řešení složitých teoretických problémů je účelné použít i pojmového či přinejmenším terminologického aparátu nemarxistické sociologie (zejména školy strukturálně funkcionalistické, jež je dnes vedle marxismu jedním z mála významných ucelených teoretických systémů v sociologii).“ To bylo v roce 1964. Později již rozlišování marxistické a nemarxistické sociologie bylo stále řidší, až v roce 1967 se otevřeně hlásalo, že je-li sociologie věda, nelze rozlišovat a psát o marxistické a nemarxistické

sociologii, tak jako nepíšeme o marxistické a nemarxistické matematice. Na počátku bylo přejímání termínů či pojmů, na konci ideologické smíření, které ústilo v pokus o likvidaci marxistické ideologie. Takový přístup k řešení sociální struktury naší společnosti nikterak nepomohl, nepřispěl k poznávací aktivitě společenských věd, naopak zaváděl je na scestí, do náruče buržoazní ideologie.

Резюме

Гразл Л. — Попов С. И.: Теория социальной структуры и структурно-функциональный анализ

В статье разбираются некоторые взгляды буржуазных социологов на классовую структуру общества и структурно-функциональный анализ Т. Парсонса. Буржуазные социологи против марксистского классового понимания ставят теорию стратификации или свое понимание классов. Они разделяют общество на социальные слои и характерной чертой таким образом расслоенного общества они считают вертикальную и горизонтальную мобильность. По буржуазным социологам в буржуазном обществе наличествуют по существу одинаковые реальные возможности для всех. На самом же деле речь идет о формальных и абстрактных возможностях. Централизация и концентрация капитализма ограничивает количество власти имущих, принадлежащие к мелкобуржуазии члены общества подвергаются пролетаризации, постоянно уменьшается число фермеров. В классовой структуре капиталистического общества прежде всего проходит острая классовая борьба, и происходящие изменения не имеют характера мобильности, о которой говорят буржуазные социологи.

Наряду с теориями стратификации и элиты, которые существование классов в обществе отрицают, в буржуазной социологии есть концепции, исходящие из убеждения, что классовые конфликты являются вечными. Дело идет о формальном признании существования классов, как это, напр. у Дарендорфа, взгляды которого подвергнуты критике. Дарендорф отрицает объективную основу, из которой классы возникают. Цель буржуазных идеологов, выработавших против марксистско-ленинской теории классов разные учения о классах и классовых конфликтах в обществе, ясна: они хотят найти замену за маркс-ленинское понимание общества.

Во второй части разбираются взгляды представителей школы структурно-функционального анализа, прежде всего Т. Парсонса.

Школа Парсонса структурно-функционального анализа абсолютизирует одну черту познания социальной действительности. Она увеличивает структурно-функциональную связь, объективно существующую в каждой социальной организации; она не видит в основе их диалектику общественного развития во всей ее сложности и противоречивости. Заимствование структурно-функционального анализа к решению проблемы социальной структуры нашего обще-

ства никак не помогло, не способствовало познающей активности общественных наук, наоборот, оно сворачивало их с пути в объятия буржуазной идеологии.

Summary

Hzral L. - Popov S. I.: Theory of Social Structure and Structural-Functional Analysis

The present paper analyses some views of the class structure of society held by bourgeois sociologists, as well as Parsons' structural-functional analysis. Against the Marxist class conception of society, the bourgeois sociologists have developed their theory of stratification or their own conception of classes. They divide society into social strata and consider vertical and horizontal mobility to be characteristic feature of a society divided in this way. According to bourgeois sociologists, the bourgeois society offers, in substance, the same real opportunities to everybody. In reality, these opportunities are formal, abstract. The centralization and concentration of capital lead to a reduction in the numbers of the powerful; the members of the petty bourgeoisie become proletarianized; the number of farmers is continuously decreasing. In the class structure of the capitalist society, a sharp class struggle is taking place: the changes coming about are completely lacking the character of mobility referred to by the bourgeois sociologists.

Besides stratification and elite theories contesting the existence of classes in society, the bourgeois sociology has developed conceptions based on the idea that class conflicts are ever-lasting. This involves the formal acknowledgement of classes, as is the case e. g. with Dahrendorf whose views have been subjected to criticism. Dahrendorf negates the objective basis from which the classes arise. The aim of the bourgeois ideologists who have fabricated various doctrines about classes and class conflicts in society to confute the Marxist-Leninist theory of classes is quite clear: they are anxious to find a substitute for the Marxist-Leninist conception of society.

In the second part, the views of the representatives of the school of structural-functional analysis, first of all of Parsons, are subjected to analysis.

Parsons' school of structural-functional analysis absolutizes one feature of the knowledge of social reality. It exaggerates the importance of the structural-functional connections objectively existing in each social organization, it fails to see beyond them the dialectics of social development in all its complexity and contradictoriness. The acceptance of the structural-functional analysis in solving the social structure of our society was of no use and failed to contribute to the cognitive activity of the social sciences: on the contrary, it helped to bring the sociologists into blind alleys of the bourgeois ideology.